

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" 2020-yil 29-oktabrdagi PF-6097-son Farmoni;
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni;
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 31-dekabrdagi 1059-son qarori;
5. Н.В.Логинова, Реализация программы духовно-нравственного воспитания как основа формирования культуры и ценностных ориентаций школьников. Профильная школа. - 2011. - № 5. [1.60-63];
6. И.Е.Емельянова, Развитие духовно-творческого потенциала ребенка как фактор самореализации в социуме, М.-2015 [2.60-63];
7. С.С.Загребин, Культурологические аспекты развития профобразования. 2016. Т.12. №4. [3.9-11];
8. Дмитриева Е.Ю., Полуянова Л.А., Демцура С.С. Проблема духовно-нравственного воспитания в современных условиях // Современные концепции развития науки. Сборник статей Международной научно-практической конференции. 2017. [4.87–89];
9. Sh.Sh.Olimov, Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. "Fan va texnologiya", 2015. [5.11].

NAQSHBANDIYA TARIQATI G'OYALARINING AMIRIY IJODIDAGI BADIY AKSI

Imomaliyeva Musharrafxon Ilhomjon qizi,
Qo'qon universiteti Ta'lim fakulteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi
Tel: 912002073

Annotatsiya

Ushbu maqolada Naqshbandiya tariqatining Qo'qon adabiy muhitining asoschisi Umarxon Amiriy ijodida tariqat g'oyalari tariqatning asosiy tamoyillari, uning inson ruhiyatiga ta'siri va axloqiy tarbiyada tutgan o'rni shoir ijodi orqali tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Naqshbandiya, tariqat, tasavvuf, pir, darvesh, murshid, murid, rashha, maslak, g'oya, e'tiqod, ta'sir.

Abstract

This article analyzes the ideas of the order in the work of Umarkhan Amiri, the founder of the Kokand literary environment of the Naqshbandi order, the main principles of the order, its influence on the human psyche, and its role in moral education through the work of the poet.

Keywords: Naqshbandiya, tariqat, Sufism, pir, dervish, murshid, murid, rashha, maslak, idea, belief, influence.

Абстрактный

В данной статье анализируются идеи ордена в творчестве Умархана Амири, основателя кокандской литературной среды ордена Накшбандия, основные принципы ордена, его воздействие на психику человека, а также его роль в нравственном воспитании через творчество поэта.

Ключевые слова: Накшбандия, тарикат, суфизм, пир, дервиш, муршид, мюрид, раша, маслак, идея, вера, влияние.

Amiriy taxallusi bilan o'zbek va fors-tojik tillarida birday mahorat bilan qalam tebratgan Qo'qon xoni Amir Umarxon (1787-1822) ma'rifatparvar hukmdor bo'lib, yuzdan ziyod adib-u olimni atrofiga birlashtirgan Qo'qon adabiy muhitining asoschisi, rahnamosi va homiysi ham hisoblanadi. Shoh-shoir ijodi irfoniy mavzu va g'oyalar har tomonlama keng va chuqur badiiy talqinini topgani bilan ham ajralib turadi. Vadud Mahmud ta'biri bilan aytganda, tasavvuf falsafasining yorqin namoyandalardan bo'lgan [1,89]. Amiriy ijodini tasavvufdan ayri holda o'rganib bo'lmaydi.

Qo'qon adabiy muhitining aksar namoyandalari tariqatga begona emas: biri muayyan tariqat piri huzurida tasavvufdan saboq olgan bo'lsa, biri o'zini muayyan murshidning muridi hisoblaydi, birining qaysidir avliyoga ixlos-e'tiqodi kuchli va hokazo. Jumladan, Amiriy "o'z zamonasining etuk allomasi Muhammad Ya'qubdan tasavvuf bo'yicha maxsus ta'lim olgan. Binobarin, bir tomondan, tasavvufiy ta'lim mahsuli, ikkinchi tomondan, Sharq she'riyatidagi mavjud an'ana ta'siri, uchinchidan, tariqat va tasavvuf maktablarining faoliyat ko'rsatgani natijasida birgina Amiriy emas, balki o'sha davrning boshqa shoirlari, jumladan, Uvaysiy ijodida ham tasavvuf ta'siri kuchli ekanligini ko'ramiz. Bunga shoirlarning o'zidagi tasavvufga moyillikni ham qo'shsa, masalaning mohiyati yana-da oydinlashadi" [2,394]. Adabiyotshunos Zebo Qobilovaning yozishicha: "Shoir ijodi asosan ishqiy she'rlardan iborat bo'lib, ularning ko'pchiligi tasavvufiy ruh va mazmun, timsol va tushunchalardan ham holi emas. Boshqacha aytganda, shoirning ishqiy she'rlarida ko'pincha haqiqat va majoz – ilohiy va dunyoviy ishq tasvirining omuxta bo'lib ketganini ko'ramiz"[3,35].

Amiriyning “yo shohi Naqshband” radifli 13 baytli forsiy bir g‘azali mavjud [4,74]. Unda shoir naqshbandiya tariqati asoschisi bo‘lmish buyuk avliyoga o‘zining muhabbati va ixlosini hassos misralarda ifoda etadi. Amiriy mazkur g‘azalda buyuk pirning shaxsiyati, faoliyati, tariqati, ta’limoti, tasavvufdagi maqomi, shuhratini baytma-bayt bayon qilib boradi. G‘azal “Ey shoh Naqshband, sen poklik yo‘lida rahbar, ayni paytda (tariqat yo‘lining) porloq quyoshisan”, – degan ta’rif bilan boshlanadi.

*Dar rohi quds rahbari, yo shohi Naqshband,
Ham oftobi anvari, yo shohi Naqshband[4,47a-48b].*

Quds – pok, pokiza; muqaddas ma’nolarini bildiradi. Tasavvufda ilohiy olam va unga olib boradigan haqiqat yo‘li ham ko‘zda tutiladi. Quds yo‘lida rahbarsan deyilganda Bahouddin Naqshbandning tariqatdagi peshvoligiga ishora qilinmoqda. Porloq quyosh sifati esa naqshbandiyaning barcha tariqatlardan afzalligi, bu tariqat etakchisining esa boshqa pirlardan ustunligini bildiradi.

Tariqat sultoni, avliyolar sarvari ma’nosida u Shohi Naqshband deb ham atalgan va shu nom bilan ham mashhur bo‘lgan.

Beshinchi baytda u millat osmoni, tariqat mamlakatidagi nur sochuvchi porloq quyoshga nisbat beriladi:

*Dar osmoni millat, dar kishvari suluk
Xurshidi nurparvari, yo shohi Naqshband.*

O‘z-o‘zidan, bu ma’rifat quyoshi bo‘lib, uning nuridan tariqat olami-yu millat osmonini jaholat zulmatidan forig‘ etib, ma’naviyat ziyosiga ko‘madi.

Oltinchi baytda u soliklarning zulmat tunini yoritish uchun olamni yorituvchi oy o‘laroq ta’riflanadi:

*Az bahri ro‘shnoiyi shabhoi tori mo
Mohi sipehrmanzari, yo shohi Naqshband.*

Boshqacha aytganda, ko‘ngillar osmonidagi qora bulutlarni haydab, ularni ziyoga chulg‘ash uchun Naqshband to‘lin oy bo‘lib bu dunyoga kelgan – bu orif zotga ko‘ngillarni jaholat chirkidan poklab, ularni ma’rifat nuriga oshno etish vazifasi yuklatilgan.

Yettinchi baytda Naqshband botinining shu’lasi olam ravshanligining sababi ekanligiga ishora qilinib, u etti iqlim quyoshi sifatida vasf etiladi:

*Boshad furo‘g‘i botini tu obro‘i dahr,
Xurshidi haft kishvari, yo shohi Naqshband.*

Amiriyning Bahouddin Naqshband haqidagi bu ta’riflari sira mubolag‘a bo‘lmay, ko‘plab tazkiralalar, manoliblar, tarixiy va irfoniylar asarlarda u ko‘pdan-ko‘p sifat va xislatlar bilan ulug‘langan. Jumladan, sodiq shogirdi Muhammad Porso “Risolai qudsiya” (“Poklik risolasi”) asarida pirini yuksak nufuzli zot, irshod

va hidoyat maqomining oliy rutbali namoyandasi, valiylik xislatlarini o'zida mujassam etgan karomat egasi, haqiqat va ma'rifat ahlining qutbi, ilohiy lutflar mazhari, go'zal xulqlar sohibi, oriflarning peshvosi, payg'ambarning vorisi, Haqqa etgan komil inson kabi sifatlar bilan ta'rif-tavsif etadi.

Naqshbandiya g'oyalarining ilhombaxsh ta'siri, bu tariqat rashhalarining nazmiy talqinlari va ularga ishoralarni Amiriyning boshqa ko'plab she'rlarida ham uchratamiz. Jumladan, Zaliliyning "yetar" radifli g'azaliga bog'lagan muxammasini O.Jo'raboyev "tasavvuf falsafasining qisqacha tarzidagi bayoniga mengzaydi"[5,4] Shoir unda naqshbandiyaning "xilvat dar anjuman" rashhasiga ishora qilganini ko'ramiz:

*Tariqat ahlini andishasi qanoatdir,
Vujud sham'ini kuydurmak anga odatdur,
Chu sof bo'lsa ko'ngul, anjumanda xilvatdur,
Chirog'i xonaqoi so'fiyona na hojatdur,
Sitorai falaki gunbazi kabud etar.*

Ya'ni, tariqat ahlining maqsadi qanoat bo'lib, bunga vujud istak-xohishlarini, ya'ni nafsni kuydirib kul qilish orqali erishiladi. Agar ko'ngil dunyo g'uborlaridan pok bo'lsa, ya'ni unda Xudo yodi va ishqidan boshqa narsa qolmagan bo'lsa, shuning o'zi anjumandagi xilvat bo'ladi. Ya'ni, shiori vujud otlig' shamni kuydirish bo'lgan tariqat ahlining ko'ngli sof bo'lsa, kishi odamlar orasida ham xilvat qilaveradi, ya'ni uni izdihom ham Haq xayolidan uzolmaydi. Bunday kishiga so'fiylar xonaqohining chirog'iga hojat yo'q – unga ko'k gumbazi uzra porlagan yulduzlarning o'zi kifoyadir.

Xilvat dar anjuman – naqshbandiyaning muhim rashhalaridan biri bo'lib, izdihom ichra xilvat tutish, ya'ni xalq ichida Haq yodi bilan yashashdir. Xilvatda Haq yodi va zikri bilan bo'lish nisbatan oson, chunki xayol bo'linmaydi. Lekin jamoat ichida, odamlar orasida hayotiy tashvishlar, muomala-munosabat kishining xayolini Xudodan chalg'itib, dunyo ishlari bilan band qilib qo'yishi tabiiy. Bu rashha tariqatning asosiy shiori bo'lmish "Dast ba koru dil ba yor"ning amaliy ko'rinishidir: qo'ling ishda, ko'ngling yorda bo'lsin. "Bahouddin Naqshband ta'limoti shu orqali solikning, bir tomondan, tarkidunyochilik va go'shanishinlikka berilmasdan, odamlar orasida bo'lib, ular bilan faol munosabatda bo'lishi va kasb-kor bilan shug'ullanishi, ikkinchi tomondan, bir lahza bo'lsa-da, Xudoni esdan chiqarmasligi, o'y-xayoli va diqqat-e'tibori Xudoda bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi"[6,143]. Natijada "Xilvat dar anjuman orqali solik xalqning ichida Haq bilan bo'lishni o'rganadi"[7,49].

Amiriy qator baytlarida o'zining shariat bo'yicha ish tutganini ta'kidlab o'tadi. Bu ham naqshbandiya ta'limoti talabi. Islom shiati va Payg'ambar

sunnati, ayni ta'limotning poydevori hisoblanadi. Shuning uchun ham shoir quyidagi forsiy baytida shohlik taxtida o'tirib, hukm yuritgan kundan boshlab Haq amri bilan shariat yo'liga yuz o'giranini ta'kidlaydi:

*To shudam farmonravo dar masnadi shohi, Amir,
Ro' nihodam dar tariqi shar' bo farmoni Haq (2,195).*

Hukmdorlik qilish jarayonida esa bid'at binosini er bilan yakson qilib, o'rniga shariat binosini bunyod etgani bilan faxrlanadi:

*Buzub bid'at asosin, shar' bunyodin baland ettim,
Manga bu mulku davlat to qiyomat poydor o'lsun! (1,282)*

Voqean, har qanday bid'atlardan saqlanish ham naqshbandiyaning asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Shogirdi Alouddin Attor Bahouddin Naqshbandning yo'li faqr yo'li bo'lib, tarki dunyo qilgan, ya'ni kishini Haq yo'lidan chalg'itadigan barcha dunyoviy bog'liqliklardan o'zini muhofaza qilgan edi. Lekin buni "moddiy olamdan yuz burib, uzlatni ixtiyor etish ma'nosida tushunmaslik kerak. Bu erda gap o'tkinchi dunyoning hoy-u havaslari, hirs-u ta'ma, ya'ni Alloh yodining inson qalbida naqshlanib qolishiga to'sqinlik qiladigan parda – hijobdan voz kechish ustida bormoqda. Amiriyning xon holidagi o'zini bir gadoday his qilishi ham tasavvuf ta'siri ekanligi shubhasiz:

*Man gadoyi notavondirman – eshitmaydur Amir,
Haddin oshti bu eshikda shay'alillohim maning (1,170).*

Mansab va shuhratga salbiy munosabat ham aslida naqshbandiya ta'siri ekanligi ma'lum. Chunki Bahouddin Naqshband shuhratda ofat borligini ta'kidlaydi.

A.Qayumov, M.Qodirova, H.Muhammadxo'jayev kabi Amiriy hayoti va ijodi bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlar o'sha davrdagi hukmron mafkura ta'sirida uning diniy-tasavvufiy she'rlarini yo chetlab o'tganlar, yo ularni shoh-shoirning cheklangan jihatlariga nisbat berganlar[8,16]. Jumladan, Hamidjon Homidiy Amiriya bag'ishlangan "So'z guharshunosi" degan maqolasida uning so'z tanlashi, tashbeh qo'llashi, mavzuga o'ziga xos yondashishi haqida fikr yuritib, shoir ijodidagi diniy-tasavvufiy motivlarga to'xtalmagan[9,13].

Xulosa qilib aytish mumkinki, shoh-shoir ijodidagi tasavvuf ohanglarini ko'p yoqlama ta'sir natijasi sifatida baholash mumkin: birinchisi – mumtoz so'z san'atidagi mavjud an'analar ta'siri bo'lsa, ikkinchisi – o'sha davrda Qo'qonda katta nufuzga ega bo'lgan naqshbandiya tariqatiga mansublik, uchinchisi – bevosita uning o'zidagi tasavvufga moyillik. Bular bir butun holda Amiriy ijodida irfoni motivlarning ustuvorligini ta'minlagan omillardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маҳмуд В. Танланган асарлар (Нашрга тайёрловчи: Б.Каримов). – Тошкент: Маънавият, 2007.
2. Очилов Э. Таъби нозик, зеҳни салим шоир // Барҳаёт сиймолар. – Тошкент: O'zbekiston, 2012.
3. Қобилова З.Б. Бадиий ижодда таъсир ва издошдик масалалари (Амирий шеърляти мисолида). Филол. фан. докт. дисс. – Фарғона, 2021.
4. Девони Амир // ЎЗР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди, 3642-рақамли қўлёзма, 47а-б–48а-варақлар.
5. Жўрабоев О. Илоҳий тараннумлар соҳиби // “ЎзАС”, 2009 йил 11 сентябрь.
6. Раҳимов К. Хожагон-нақшбандия тариқати ва етти пир. – Тошкент: O'zbekiston НМИУ, 2020.
7. Сайфуллоҳ С. Етти пир (Дунё муршидлари). – Тошкент: O'zbekiston, 2019.
8. Қодирова М. Сўзбоши // Амирий. Девон (Нашрга тайёрловчи: М.Қодирова). – Тошкент: Фан, 1972.
9. Ҳомидий Ҳ. Сўз гуҳаршуноси // Кўҳна шарқ дарғалари (Бадиий-илмий лавҳалар). – Тошкент: Шарқ, 1999.
10. Bakirovna, K. Z. (2019). The Rhythm of the Literary Impact. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 8(9), 58-67.
11. Qobilova, Z. (2024). ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING OZARBAYJONDA O'RGANILISHI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(1), 215-219.
12. Imomalieva, M. I. (2021, April). THE EVOLUTION OF METAPHORICAL MEANING. In *E-Conference Globe* (pp. 25-26).
13. Imomaliyeva, M. (2024). NODIRA MELODIES OF NAVOI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 10, 121-123.
14. TURSUNOVA, N. (2025). ALISHER NAVOIY AN'ANALARINING MUQIMIY IJODIDAGI TAKOMILI. *Hamkor konferensiyalar*, 1(11), 260-263.
15. Tursunova, N. (2021). FOLKLORE MOTIVES IN MUKIMIY'S WORK. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 2(09), 187-191.
16. Ikromjonovna, J. S. (2023). THE ROLE OF FOLK TALES AND EPIC MOTIVES IN THE POETRY OF USMAN AZIM. *Open Access Repository*, 9(4), 545-548
17. Ikromjonovna, J. S. (2023). PEYZAJNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK MOTIVNI ANGLATISHDAGI O'RNI. *QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1, 97-99.

ABDURAUF FITRATNING “ABULFAYZXON” DRAMASI XUSUSIDA